

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Henri Poels

(Venray 1868-Heerlen 1948)

door *Vefie Poels*

De auteur is senior-onderzoeker aan de faculteit theologie van de universiteit van Tilburg en aan het katholiek documentatiecentrum van de Radbouduniversiteit.

Over katholicisme, moderniteit en de ruimte voor verschil

‘En als de mensen zullen zwijgen, zullen de sterren nog getuigen van de zegenrijke vruchtbaarheid onzer christelijke sociale beginselen, die in Doctor Poels hun welsprekende tolk, hun machtige organisator, hun stoere belichaming hebben gevonden.’¹

Het is dit jaar precies een eeuw geleden dat de katholieke priester Henri Poels op 24 september 1910 werd benoemd tot ‘aalmoezenier van sociale werken’ in Limburg. Ofschoon Poels als een van de grootste katholieken van ons land mag worden beschouwd, is hij uit de herinnering van veel Nederlandse katholieken verdwenen. In Limburg heeft men zijn naam echter levend weten te houden. Er zijn verscheidene standbeelden voor hem opgericht en vele straatnamen zijn naar hem vernoemd.

Eveneens afkomstig uit Noord-Limburg, had zijn naam voor mij in mijn jonge jaren al een mythische klank. Hij was een naamgenoot, een ver familielid zelfs,

maar tegelijkertijd was hij een man van een andere dimensie. Zijn kaliber ging de grenzen van ons kleine Peeldorp ver te buiten: ‘Hoezeer Limburger in zijn hart, behoorde Poels aan het hele vaderland, ja aan de wereld.’²

Weinig Nederlandse katholieken zijn met zoveel superlatieven gelauwerd als de legendarische Poels, niet alleen door de hier geciteerde katholieke historicus L.J. Rogier in zijn standaardwerk *In vrijheid herboren*. Vijftig jaar lang was deze zoon van een Venrayse schapenhouder niet weg te denken uit de katholieke actualiteit.³ Het is niet eenvoudig om in een paar bladzijden een schets te geven van het belang van deze man voor zijn eigen tijd en tevens de vraag te beantwoorden hoe hij mogelijk als inspiratiebron zou kunnen fungeren voor de huidige politici in Nederland en speciaal Limburg. Analooq aan het citaat van Rogier, kunnen we ons afvragen wat Poels betekend heeft voor de wereld, voor het vaderland en voor Limburg.

MODERNISERING

Het toeval wil dat Poels priester werd gewijd in 1891, het jaar dat *Rerum Novarum* verscheen, de encycliek van paus Leo XIII over het sociale handelen. Toch was de 'katholieke sociologie' niet het eerste terrein waarop hij internationaal naam maakte, maar de exegeze van het Oude Testament. De problemen die hij hier tegenkwam en de manier waarop hij ermee omging, tekenen hem al ten voeten uit.

Het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw was een moeilijke periode voor de katholieke kerk. Het was de tijd van de industrialisatie, modernisering en secularisatie, ontwikkelingen die door de katholieke kerk als bedreigingen werden ervaren en waarop zij een antwoord probeerde te geven. Er waren katholieken die een muur om de katholieke kerk wilden plaatsen. Op die manier kon de kerk als een bastion van rechtgeaardheid, afgesneden van de 'perfidie' maatschappij, haar eigen 'waarheid' overeind houden in de beschutting van het kerkgebouw en de sacristie. Andere katholieken wilden juist de kerk midden in de samenleving plaatsen. Zij wilden niet weglopen voor de verschuivingen op allerlei maatschappelijke terreinen, maar probeerden er een katholiek antwoord op te formuleren. Het is een situatie die *mutatis mutandis* ook in onze tijd weer actueel is.

Poels was een representant van deze laatste groep. Na zijn priesterwijding kreeg hij de opdracht van zijn bisschop F. Boermans om exegeze te studeren aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Hij promoveerde er in 1897 op een uitstekend proefschrift over de bronnen van de Pentateuch, de eerste vijf boeken van het Oude Testament, ook wel bekend als de boeken van Mozes. In zijn studie sloot hij aan bij de historisch-kritische methode, dat wil zeggen dat hij de nieuwe we-

tenschappelijke inzichten op basis van historisch en archeologisch onderzoek trachtte te integreren in de Bijbelwetenschappen. Tegelijkertijd wilde hij volledige trouw zijn aan de rooms katholieke kerk.

Op wetenschappelijke gronden concludeerde Poels – en andere vooraanstaande katholieke exegeten met hem – dat de Pentateuch nooit door Mozes zelf geschreven kon zijn. Voor de 'bastionkatholieken' was dat vloeken in de kerk. Toen Poels zijn ideeën publiceerde in enkele artikelen in het Nederlandse blad *de Katholiek*, werd zijn rechtgelovigheid door hen in twijfel getrokken. Er werden zware verdachtmakingen naar Rome gezonden, die hun doel gedeeltelijk bereikten. De benoeming van Poels tot docent van het grootseminarie, die hem in het vooruitzicht was gesteld, ging niet door. De bisschop van Roermond, daarin aangezet door de bisschop van Haarlem, beschouwde hem als te 'modernistisch'. Hij kreeg een aanstelling als kapelaan in Venlo. Maar ook in deze positie deed hij van zich spreken. Voor het eerst bracht hij in een klinkende redevoering tijdens de Limburgse Katholiekendag van 1900 zijn ideeën op sociaal gebied naar buiten.

GEWETENSCONFLICT

In 1902 werd hij publiekelijk gerehabiliteerd door Rome door zijn benoeming tot consultor van de pauselijke Bijbelcommissie. Desondanks wilde zijn bisschop hem nog steeds niet aanstellen op het Roermondse grootseminarie. In 1904 werd hij benoemd tot 'associate professor' Oude Testament aan de jonge Katholieke Universiteit van Washington. Ook hier ging het mis en wel opnieuw rondom de kwestie van de Pentateuch. De opvolger van paus Leo XIII, Pius X, was een antimodernist ten voeten uit. Onder zijn bestuur besloot de

Bijbelcommissie in Rome dat de nieuwe wetenschappelijke inzichten niet gedoceed mochten worden. Poels zag zich daardoor voor een gewetensconflict geplaatst: hij wilde het kerkelijke gezag gehoorzamen maar tegelijkertijd kon hij het niet met zijn 'wetenschappelijke geweten' rijmen zijn studenten voor te houden dat Mozes de eerste vijf boeken van het Oude Testament eigenhandig had geschreven.

Er was hem blijkbaar veel aan gelegen om met zijn geweten in het reine te komen, want Poels reisde in 1907 vanuit Washington af naar Rome om de zaak persoonlijk voor te leggen aan Pius x! In zijn enkele jaren later geschreven verweerschrift *A Vindication of my Honor* legde Poels zijn ongelooflijke ervaringen rond dit bezoek vast.⁴ Hij schreef dat Pius x hem tijdens zijn audiëntie als – pragmatische - oplossing had voorgesteld om de kwestie rond de Pentateuch simpelweg niet aan de orde te stellen in zijn lessen. Voor Poels was daarmee de kous af: hij kon op die manier én de paus én zijn geweten gehoorzamen. Toen Poels enkele jaren later een conflict kreeg met de rector van de Amerikaanse universiteit, bleek Pius x zich deze oplossing echter niet meer te kunnen herinneren. Toen was de paus van mening dat als Poels zich niet onvoorwaardelijk achter de lezing van de Bijbelcommissie kon scharen, hij niet langer als docent exegese kon functioneren.

Poels was geschokt. Nu leek het immers alsof hij geen trouwe zoon van Rome was geweest en jarenlang tegen het gezag van de paus in exegese was blijven doceren. Een veelbelovende carrière kwam definitief tot een einde. Poels keerde in 1910 terug naar Nederland, ontgoocheld maar nog steeds ervan overtuigd dat hij én trouw was gebleven aan de kerk én aan zijn geweten. Die strijdbaarheid en integriteit zouden hem blijven kenmerken.

AALMOEZENIER VAN SOCIALE WERKEN

Teruggekeerd in het bisdom Roermond, benoemde bisschop Drehmanns hem tot aalmoezenier van sociale werken met Heerlen als standplaats. De functie was nieuw en Poels kreeg de kans als een echte 'sociale pionier' inhoud en vorm te geven aan deze bemiddelaarstaak tussen kerk en maatschappij. In die dagen stond de Limburgse mijnindustrie nog in haar kinderschoenen. De 'katholiekste van alle Nederlandse provincies' was nog steeds een overwegend agrarisch-landelijk gebied. De eerste mijnarbeiders waren ook niet uit Limburg afkomstig, maar uit andere delen van het land en waren veelal protestants of socialistisch. Zij leefden in Zuid-Limburg onder erbarmelijke omstandigheden.

De gezeten Limburgse katholieken lieten de nog onbekende mijnindustrie met zijn 'allochtone' arbeiders het liefste links liggen. Voor Poels was dat onacceptabel. In zijn redevoering 'De Noodkist', een van die vlamme betogen waarin hij kon "wenen als een kind" maar "toornen ook als een Oud-Testamentisch profeet"⁵ – klaagde hij de Maastrichtse katholieken aan dat zij niets deden om de misstanden onder de arbeiders in hun stad te verbeteren. Wanneer men zijn rede leest, wordt men ook nu nog geroerd door de ellende waarin de arbeidersgezinnen leefden.⁶ Het medelijden dat Poels toonde was oprecht, maar het was ook onderdeel van zijn programma om Limburg aansluiting te doen vinden bij de moderne samenleving, inclusief de opkomende mijnindustrie. De Limburgse katholieken moesten de nieuwe ontwikkelingen niet uit de weg gaan, maar juist tegemoet treden en integreren in de eigen katholieke cultuur.

Bij zijn inzet voor het verbeteren van de woon-, leef- en werkomstandigheden van de arbeiders toonde Poels een van huis uit mee-

gekregen ondernemersgeest, die gepaard ging aan een groot organisatievermogen. Hij richtte broodcoöperaties en woningbouwcorporaties op ('Ons Limburg'), evenals de N.V. 'Tijdig' om de bouw van arbeidershuizen met gunstige grondprijzen te realiseren. Daarnaast zette hij zich in voor een verbetering van de scholing en de gezondheidszorg. Op die manier werden het socialisme *en passant* belangrijke wapens uit handen geslagen en slaagde Limburg erin de katholieke arbeiders voor de kerk te behouden. Als een extra drempel tegen de socialisten waren de vakorganisaties in de mijnstreek naar Duits voorbeeld op interconfessionele basis georganiseerd. Dat was een unicum voor Nederland en werd maar moeizaam geaccepteerd in de overige bisdommen. Uiteindelijk won de antiprotestantse geest het, en kreeg ook de Limburgse mijnstreek midden jaren twintig een zuiver katholieke vakorganisatie.⁷

STANDSORGANISATIES

Als alternatief voor de socialistische klasstrijd bouwde Poels in Limburg het katholieke concept van de standsorganisaties uit. Hierin werden de leden van een bepaalde 'stand' verenigd, zoals arbeiders (de R.K. Werkliedenbond), boeren en tuinders, middenstanders en intellectuelen. Via 'praatavonden' en de zogenaamde Sociale Studieweken in Rolduc werd dit concept gepropageerd en verder ontwikkeld. Anders dan de vakverenigingen waren de standsorganisaties op diocesaan niveau georganiseerd. Op die manier werd een nauwe band gerealiseerd tussen de standen en het eigen bisdom. De standsorganisaties als 'evenzeer echt moderne als echt katholieke organisaties' waren noodzakelijk, aldus Poels, 'wil het Christendom het levensbeginsel wezen, dat het karakter en den groei beheerscht van het ingewikkeld organisme der huidige

democratische, voortdurend meer internationale en daarom overal voor wereldproblemen staande samenleving'⁸

Niet iedereen deelde het enthousiasme van Poels voor deze vorm van maatschappelijke organisatie. Tegenover de 'Limburgse School' van Poels stond de 'Leidse School', die een voorstander was van de vakorganisaties. Tussen beide richtingen bestond een felle strijd. In 1916 beslisten de bisschoppen in een communiqué ten voordele van de standsorganisaties, een beslissing die tientallen jaren lang bepalend zou zijn voor de katholieke sociale actie en maatschappijinrichting in heel katholiek Nederland.

Pius XI liet zich eveneens positief uit over de standsorganisaties in *Quadragesimo Anno* uit 1931, de encycliek waarin het subsidiariteitsbeginsel werd gepropageerd. In een gezaghebbend Duits commentaar op de encycliek werd erop gewezen dat 'de organisatie-vorm, in 'Holland' nagestreefd, het best beantwoordt aan de bedoeling van den Paus.'⁹

VAN HET VOETSTUK GESTOTEN

Zolang als Poels leefde, bleef de standsorganisatie de belangrijkste maatschappelijke organisatievorm in katholiek Nederland, ondanks de tegengeluiden. Toen Poels in 1947 als eerste een eredoctoraat ontving van de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg, kon hij niet nalaten te benadrukken dat zijn weg toch de beste was.

Na zijn overlijden in 1948 verdwenen de standsorganisaties niet meteen, maar in de jaren vijftig werd allengs duidelijker gevoeld dat de diocesane standsorganisaties en de landelijke vakverenigingen twee concepten waren die niet langer samengingen. Het diocesaan particularisme zat de landelijke belangenbehartiging van de arbeiders te veel in de weg.

Zo bepaalde de ‘Commissie van Samenwerking’ in Limburg, waarin de voorzitters van de standsorganisaties en de hoofdaalmoezenier van sociale werken maandelijks bijeenkwamen, nog tot in de jaren vijftig de gang van zaken op sociaal-economisch gebied. Van de KVP werd vervolgens verwacht dat het overeengekomen beleid in politieke daden werd omgezet. Dit Limburgse model had lange tijd gegolden ‘als een schoolvoorbeeld van een effectief werkend “maatschappelijk middenveld”’, maar aan het eind van de vijftiger jaren werd deze organisatiestructuur vooral gezien als katholiek machtsvertoon.¹⁰ Uiteindelijk werd het pleit ten gunste van de vakorganisaties beslecht.

De standsorganisaties is ook nogal eens verweten dat zij de arbeiders klein hielden. Poels en de zijnen zouden de arbeiders hebben voorghouden dat zij zich ‘vrijwillig’ moesten onderwerpen aan de heersende klasse. God had immers bepaald dat er een hiërarchie tussen de klassen noodzakelijk was. Ook zouden de standsorganisaties bevoogdend zijn geweest omdat elke vereniging een geestelijke adviseur (priester) moest hebben, aangesteld door de bisschop, die een beslissende stem had. Dat laatste was overigens niet Poels zijn idee. Ook al was hij priester, hij kenmerkte zich tegelijkertijd door een uitgesproken antiklerikalisme. In de standsorganisaties zag hij juist een middel bij uitstek om leken zelfstandig te activeren tot apostolaat in de moderne samenleving.

TERUGBLIK OP EEN TIJDPERK

Tijdens zijn leven bleef Poels, ondanks de moeilijke perioden die hij doormaakte, strijdvaardig. Hij raakte niet verbitterd of ontmoedigd. Wel benadrukte hij steeds meer dat een katholieke samenleving gedragen moest worden door de gelovigen zelf, en

niet door het kerkelijk instituut. Zijn kijkje in de keuken van de katholieke hiërarchie zal hierbij zeker hebben meegespeeld. Hij had een wereldvermaard exegeet kunnen worden, maar blijkbaar miste hij enkele eigenschappen om in het Bijbelwetenschappelijke mijnenveld van het begin van de 20^e eeuw goed te kunnen functioneren.

Het karakter van Poels was veel beter op zijn plaats in dat andere mijnenveld: het binnenloodsen van de Nederlandse katholieken in de moderne samenleving. De betekenis van Poels ligt volgens Rogier vooral in zijn optreden als sociaal voorman in zijn vaderland. Zijn leven lang kenmerkte Poels zich hier door een open katholicisme. Open binnen de kerk en wars van katholieke kwezelarij en purperen opsmuk. Open ook voor de ontwikkelingen buiten de kerk en voor samenwerking met de protestanten, zoals zijn pleidooi voor een interconfessionele vakorganisatie liet zien. Daarnaast was hij een van de eersten die zich ondubbelzinnig uitsprak tegen de Duitse nationaal-socialisten en de N.S.B. in Nederland. In felle bewoordingen stelde hij vanaf 1933 de aantasting van de mensenrechten van joden, socialisten en communisten aan de kaak.¹¹

In Limburg bleef zijn invloed het langste doorwerken. Bij zijn overlijden memoreerde de dominicaan C. van Gestel zijn ‘grootste levensdaad en verdienste’: ‘dat hij een opkomend groot-industriegebied, nl. het Zuid-Limburgse mijngebied, voor Christus en zijn Kerk wist te bewaren en metterdaad bewees dat ons Christendom de oplossing biedt voor de grote, sociale problemen van deze tijd.’¹² In 2002 blikten Jan Roes en Jos Schreurs in *Midden in Limburg* terug op een eeuw sociale werken door aalmoezeniers. De grote woorden van Van Gestel uit 1948 herhaalden zij niet, maar zij constateerden wel dat de sociale werken van Poels een langetermijneffect hebben gehad in Limburg. De

hele eeuw door bleef hij ‘het grote ijkpunt’ voor het handelen van de aalmoezeniers van sociale werken.¹³

INSPIRATIEBRON

Als we ons afvragen wat Poels in onze tijd als inspiratiebron zou kunnen betekenen, dan brengen we in herinnering dat hij zich in de lijn van *Quadragesimo Anno* heeft laten kennen als een representant van het subsidiariteitsbeginsel. Of ook in de huidige tijd de standsorganisatie het beste model vormt om ‘het organisme van de democratische en mondiale samenleving van een christelijke basis’ te voorzien, is natuurlijk de vraag. Maar het idee van subsidiariteit staat nod steeds in de belangstelling. Erik Borgman omschreef het beginsel onlangs als de ‘visie dat mensen van nature op gemeenschap uit zijn en erop gericht [zijn] een samenleving op te bouwen en in stand te houden die henzelf en anderen ondersteunt bij het realiseren van goed leven’.¹⁴

De sociale ideeën van Poels sluiten daar goed bij aan. Poels was er vast van overtuigd,

dat het moderne economische leven niet per se secularisatie en een onverschillige houding ten opzichte van het geloof met zich mee hoefden te brengen. Voor hem droeg het katholicisme juist die fundamentele waarden en elementen in zich, waardoor een nieuwe maatschappelijke orde, met een christelijk economisch stelsel dat zowel sociaal als rendabel is, kan worden opgebouwd.¹⁵

Het zal echter niet gemakkelijk zijn zulk een visie in de huidige samenleving te implementeren. Poels was een ideale leidersfiguur. Hij had een duidelijk maatschappelijk programma, en wist dat op een ijzersterke manier te combineren met zijn karaktertrekken: zijn integriteit om zijn ‘katholieke sociologie’ tegen alle weerstand in trouw te blijven, zijn strijdvaardigheid om haar tegen alle problemen in te blijven uitdragen, zijn openheid om nieuwe ontwikkelingen en andere bevolkinggroepen daarbij niet uit te sluiten en tot slot een groot charisma waardoor hij zijn ideeën aan anderen kon overdragen. Leiders van een dergelijk kaliber zijn helaas slechts spaarzaam voor handen.

Noten

- 1 Van Gestel, ‘In Memoriam mgr. dr. H. Poels’, p. 377.
- 2 J.L. Rogier en N. de Rooij, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953), p. 471.
- 3 J. Colsen, *Poels*, Roermond 1955.
- 4 *A vindication of my honor by Henry A. Poels D.D.*, uitgegeven en ingeleid door Frans Neiryndck, Leuven 1982.
- 5 C. van Gestel, ‘In Memoriam mgr. dr. H. Poels’, in: *Kultuurleven* 15(1948) pp. 368-377.
- 6 *Dr. Poels. Een zestal redevoeringen* (z.j./z.p.), p. 101-115.
- 7 Gerh. J. Hebben, ‘Poels, Henricus’, in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, 8(2001), pp. 193-203.
- 8 *Dr. Poels. Een zestal redevoeringen* (z.j./z.p.), pp. 116-117.
- 9 *Dr. Poels. Een zestal redevoeringen* (z.j./z.p.), p. 116.
- 10 Jan Roes en Jos Schreurs, *Midden in Limburg. Aspecten van een eeuw sociale werken door aalmoezeniers* (Roermond 2002), p. 13.
- 11 Marcel Poorthuis en Theo Salemink, *Een donkere spiegel. Nederlandse katholieken over joden, 1870-2005. Tussen antisemitisme en erkenning* (Nijmegen 2006), pp. 288-290.
- 12 Van Gestel, ‘In Memoriam mgr. dr. H. Poels’, p. 368.
- 13 Roes en Schreurs, *Midden in Limburg*, p. 84.
- 14 Erik Borgman, ‘Sociale kwesties als wegen naar de toekomst: het verheven belang van modderen’, in: CDV, winter 2009, p. 144.
- 15 Rogier en De Rooij, *In vrijheid herboren*, p. 665.